

SLAVENSKI PALJEVINSKI GROB IZ LOBORA

KREŠIMIR FILIPEC
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb
kresimir.filipec@ffzg.hr

UDK: 904(497.5 Lobor)"653":718
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2010-04-08

Pri arheološkim istraživanjima na lokalitetu Lobor, Majka Božja Gorska, provedenim 2009. godine, na prostoru na kojem se nalaze ostatci drvene crkve iz 9. stoljeća, otkrivena je posuda s ostacima spaljenog pokojnika. Posuda je nađena u jami od stupa drvene crkve, kamo je najvjerojatnije upala pri njezinu podizanju. Grobovi s ostacima spaljenih pokojnika nisu nađeni na lokalitetu, jer je taj prostor korišten kao mjesto ukapanja kroz više stoljeća. U članku će biti prikazani rezultati najnovijih arheoloških istraživanja, a posebno će se analizirati urna kao jedan od dokaza dugog i neprekinutog kontinuiteta pokapanja na tome mjestu.

KLJUČNE RIJEČI: *rani Slaveni, panonski Slaveni, paljevinski grob, urna, Lobor*

S velikim zadovoljstvom posvećujem ovaj članak o slavenskom paljevinskom grobu otkrivenom u Hrvatskom zagorju profesoru Janku Beloševiću, koji je i sam među prvima objavio prvo pronađeno slavensko paljevinsko groblje u Hrvatskoj u Kašiću.¹ Otada taj poganski horizont, dio naše najstarije povijesti, svakim novim istraživanjima sve je bolje istražen, sve je jasniji i potpuniji.² Pri zaštitnim arheološkim istraživanjima na lokalitetu Lobor, Majka Božja Gorska, 2009. otkrivena je urna s ostacima spaljenog pokojnika (Sl. 1). Ona je otkrivena južno od postojeće crkve, na mjestu gdje su već ranije otkriveni ostatci drvene crkve, koja je u potpunosti istražena.³

Drvena karolinška crkva, koja se datira na početak 9. stoljeća, pravilne je orijentacije, jednobrodna, s pravokutnom apsidom i trijemom na pročelju (Sl. 1). Dužina broda s apsidom iznosi oko 11 m, a širina je oko 6 m. Trijem se oslanjao na stupove. Od drvene crkve ostale su sačuvane samo jame za stupove ili rovovi u koje su bili okomito usađeni drveni stupovi. U jamama i rovovima nađeni su sitni ostatci drveta, a pri istraživanjima 2004. i ostatci ravno sjekirom izdjeljane daske, planke. To nam govori da je ona imala konstrukciju od drvenih okomito usađenih greda na koje su bile zabijene horizontalne ili vertikalne daske. Kamenje koje je vrlo vjerojatno bilo složeno ispod drvenih dasaka, kako bi se drvo zaštitilo od vlage, nađeno je razbacano po cijeloj površini crkve. U njezinoj unutrašnjosti pronađeni su dijelovi podnice koja je napravljena od gline miješane sa šutom. Ispod podnice, na južnoj nižoj strani, gdje podnica nije ležala na živoj stijeni, nalazile su se posložene laporaste pločaste stijene. U sloju iznad ostataka drvene crkve pružali su se kasnosrednjovjekovni i novovjekovni grobovi pri čijem je iskopu ona poprilično oštećena. U apsidi se nalazio grob, a u njemu par srebrnih

¹ J. BELOŠEVIĆ, 1974, 73-86, T. I-VIII; J. BELOŠEVIĆ, 2002, 71-97.

² T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2006, 141-212; M. PETRINEC 2009, 13-14; J. BELOŠEVIĆ, 1980.

³ K. FILIPEC 2007, 411-422; K. FILIPEC 2008.

Sl. 1. Drvena karolinška crkva (poč. 9. st.) – strjelicom je označena jama od stupa u kojoj je pronađena urna (foto: K. Filipec).

Fig. 1. The wooden Carolingian church (beginning of the 9th cent.) – the arrow sign marks the posthole where the urn was found (photo: K. Filipec).

lijevanih grozdolikih naušnica i par ovalnih karičica s koljencima i kuglom na dnu. One se datiraju u 9. stoljeće i svjedoče o višem društvenom statusu pokojnice.⁴ Taj grob pripada najstarijem otkrivenom sloju grobova, koji se povezuje uz vrijeme kad obje crkve, drvena crkva i trobrodna bazilika, zajedno stoje na brijegu. Svi su oni redom ukopani u stijenu i u njima najčešće nema nikakvih nalaza. U pojedinim grobovima nađeni su ostatci drvenih sanduka. Cijeli se taj horizont grobova bez nalaza datira u 9. i 10. stoljeće.⁵

Kad se praznila jama od stupa drvene crkve, nađeni su ostatci keramičke posude okrenute naopako s ostacima pepela, gara i kostiju (Sl. 2). Cijele posude nisu otkrivene na lokalitetu i općenito je bilo malo ulomaka srednjovjekovnih keramičkih posuda u odnosu na one iz antičkog ili prapovijesnog vremena, a one su bile poprilično usitnjene.

Keramička posuda – Nizak trbušast lonac s izvučenim prstenasto profiliranim obodom i kratkim vratom sa zaravnjenim dnom u čijem se središtu nalazi šesterokraka zvijezda izvedena na sporotirajućemu lončarskom kolu (Sl. 3, 4, 5). Na unutarnjoj stijenci posude vidljivo je grubo

⁴ K. FILIPEC, 2009, 113.

⁵ K. FILIPEC, 2007, 411-422.

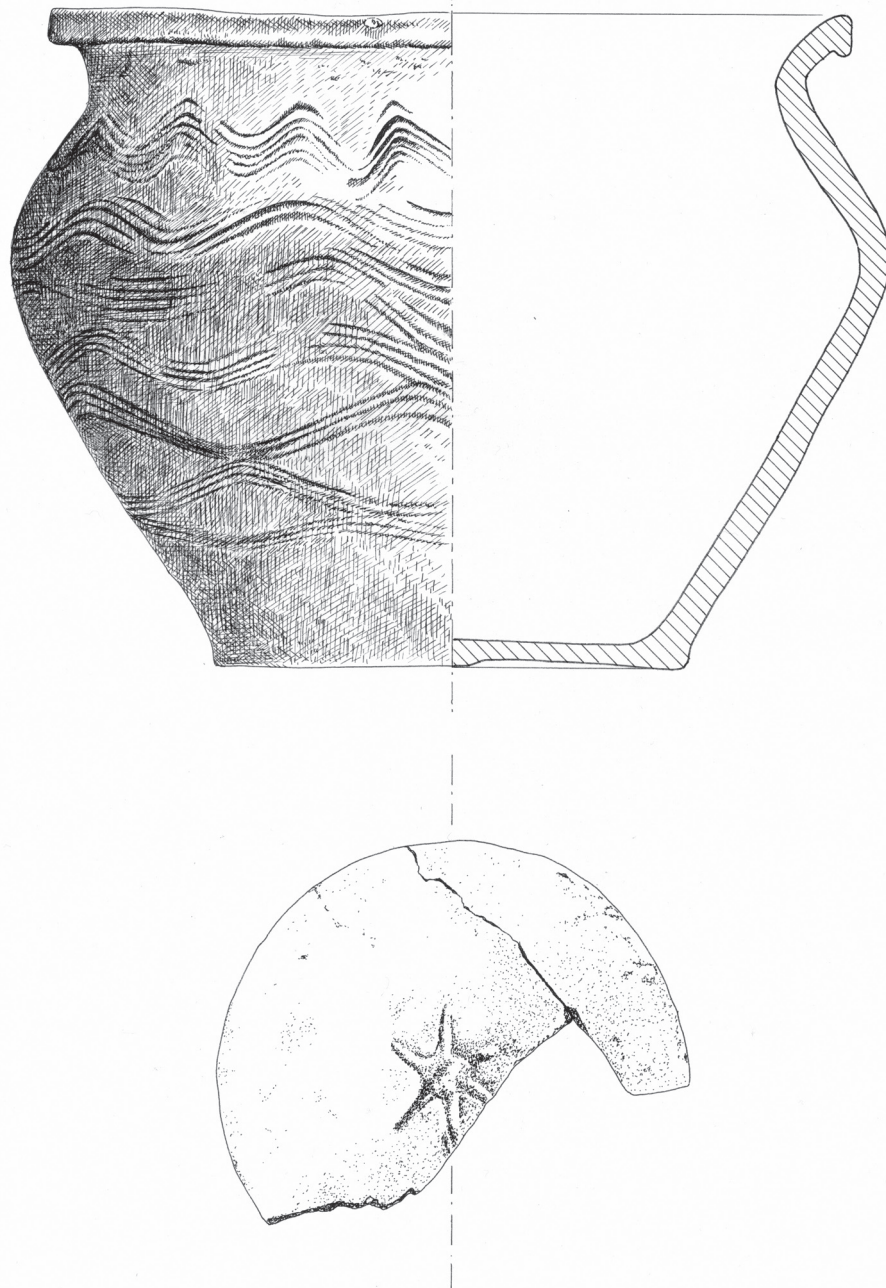

Sl. 2. Keramička posuda (urna) okrenuta naopako u jami od stupa (foto: K. Filipec).

Fig. 2. Pottery vessel (urn) turned upside down in the posthole (photo: K. Filipec).

zaglađivanje prstima. Napravljena je od gline s primjesama sitnog istucanog kamenčića različite granulacije i pijeska. Veći dio vanjske površine očuvanog dijela posude je oker, a manji dio sive boje, dok je kod unutarnje površine odnos obrnut. Sadržaj je u trenutku stavljanja u posudu bio još vruć, tako da je ostavio crni trag na unutrašnjem dijelu posude. Veći dio vanjske površine ukrašen je sa sedam nizova nemarno izvedenih češljastih valovnica. Prvi niz ispod oboda ima zbijene valovnice, dok su kod ostalih nizova one rastegnute i ponekad se dodiruju ili preklapaju. Dimenzije: Visina 12,5 cm, Ø promjer otvora usta 15,20 cm; Ø = maksimalni promjer tijela 16,60 cm; Ø promjer dna 0,90 cm; Ø v. = promjer vrata 13,60 cm; debljina stijenke 6 mm (Sl. 6).

Jama od stupa, u kojoj je nađena posuda, smještena je točno između broda i apside i vjerojatno je u nju bio usađen stup koji je držao zapadnu stranu apside (Sl. 1). Keramička posuda, polomljena otprilike napola, ustanovljena je točno posred jame od stupa, koja je bila je obložena kamenom slično onako kao i druge jame. Nađena posuda bila je polomljena i okrenuta naopako, stoga je zasigurno riječ o tome da nije položena hotimice, već ju je netko ubacio u jamu od stupa ili je u nj upala sama. Manje je vjerojatno da je ona hotimice položena na to mjesto, ali ni ta mogućnost nije isključena. Neposredno iznad jame za stup nije otkriven grob niti neki proboj. U keramičkoj posudi nađeni su ostatci gara, pepela te životinjskih kostiju. Analiza u laboratoriju pokazala je da se u njezinoj unutrašnjosti nalaze sitni ulomci ljudskih kostiju.

Sl. 3. Crtež keramičke posude – urne (svi crteži: terenska arheološka radionica Odsjeka za arheologiju u Bizovcu).
Fig. 3. Drawings of the pottery vessel – urn (all drawings – archaeological field workshop in Bizovac, Department of Archaeology).

Sl. 4. Keramička posuda (foto: K. Filipec).

Fig. 4. Pottery vessel (photo: K. Filipec).

U posudi je nađen sljedeći osteološki materijal:⁶

Sadržaj posude – Osteološka analiza animalnih ostataka utvrdila je prisutnost domaćega goveda (*Bos taurus*, L.) s fragmentom distalnog dijela lijeve nadlaktice (*humerus*) i brojne ulomke dijafize iste kosti, kao i proksimalni fragment prsta (*phalanx*) te proksimalni fragment lijeve petne kosti (*calcaneus*). Svi su uzorci spaljeni. Svinja (*Sus scrofa* sp.) je očuvana s tri ulomka: sjekutić

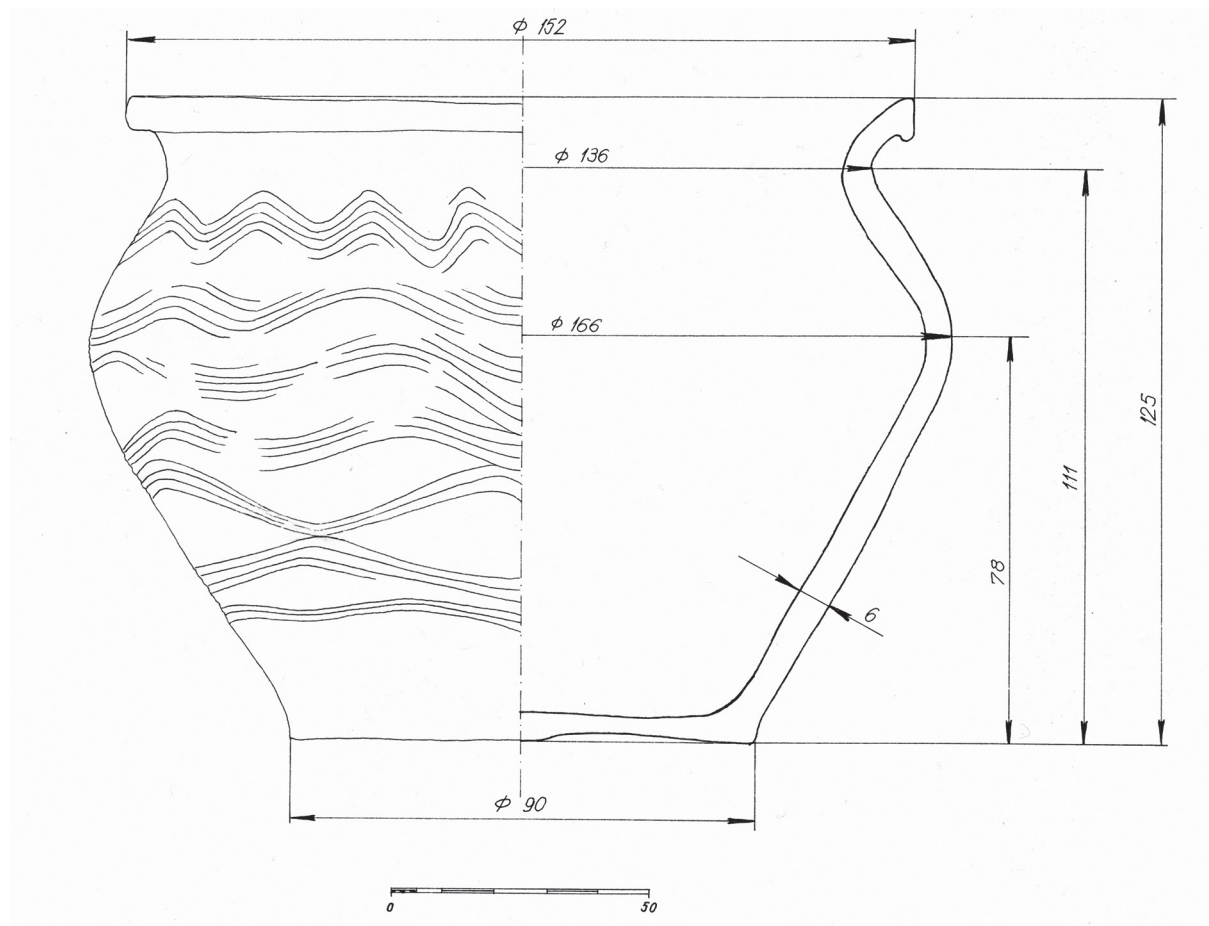
⁶ Osteološku analizu provela je Zdravka Hincak s Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Sl. 5. Dno keramičke posude (foto: K. Filipec).
 Fig. 5. Base of the pottery vessel (photo: K. Filipec).

gornje čeljusti (*maxilla*), trn (*processus spinosus*) prsnoga kralješka (*vertebra thoracica*) koji nije spaljen, fragment sjekutične kosti (*os incisivum*) te ostatak vrlo sitnih ulomaka dugih kostiju koji su svi spaljeni. Ovcu ili kozi (*Ovis aries*, L./*Capra hircus*, L.) pripadaju ostatci dugih kostiju koji su spaljeni. (U jami za stup nađen je ulomak trna (*spina vertebrae*) prsnoga kralješka (*vertebra thoracica*) koji nije spaljen).⁷ Nađen je i ulomak spaljene duge kosti koji pripada jelenu (*Cervus elaphus*, L.). Dob domaćega goveda (*Bos taurus*, L.) nije prelazila 4 godine, dok je dob svinje iznosila oko 6 mjeseci.

⁷ U jami je nađen i ulomak rebra (*corpus costae*) maloga glodavca (*Rodentia*) koji je slučajni nalaz.

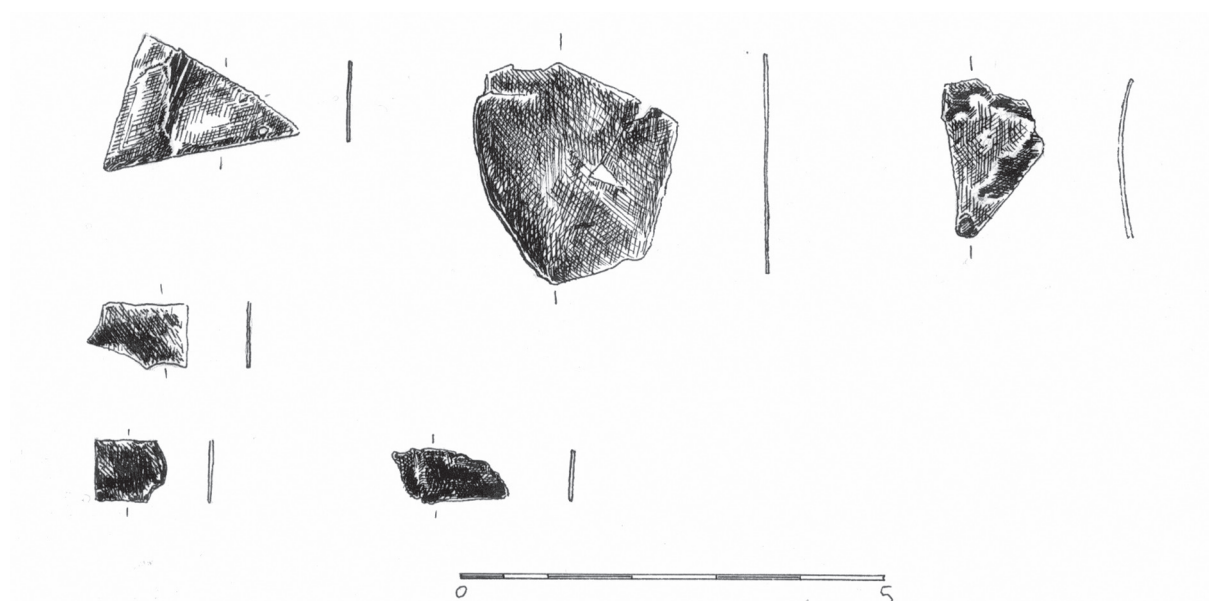
Sl. 6. Keramička posuda – mjere.

Fig. 6. Pottery vessel – measurements.

Osteološkom analizom utvrđeni su humani ostatci, i to tri fragmenta dugih kostiju: fragment goljenice (*tibia*) te dva fragmenta dijafize natkoljenice (*femur*). Uzorci pripadaju istoj individui dobi od 25 do 29 godina.

Boja uzoraka svijetlo je siva do sivo bijela, što upućuje na visoku temperaturu gorenja od 700 do 800 °C.

Utvrđeni humani ostatci odraslog čovjeka u keramičkoj posudi nesumnjivo govore o tome da je ona služila kao urna. U unutrašnjosti posude nađeni su uz humane ostatke i ostatci goveda, ovce ili koze, jelena i svinje (odojka) koji su zajedno s njime bili spaljeni. Pojedini sitni komadi animalnog podrijetla očito su nakon gozbe u čast pokojnika (karmina) sakupljeni i položeni u istu posudu. Različite vrste životinja kojima su se gostili pri pogrebu posredno govori o imovnim mogućnostima pokojnikove obitelji. Riječ je o dobro stojećem pripadniku slavenske zajednice. O tome govori i vrlo dobro izrađena posuda koja je poslužila kao urna. Oko posude u sloju nađeno je više ulomaka sitnih brončanih predmeta koji bi samo teoretski mogli pripadati sadržaju urne (Sl. 7). Slični brončani ulomci nalaženi su i svuda u sloju uokolo. U sloju ruševine drvene crkve nađeno je više različitih ukrašenih koštanih predmeta.

Sl. 7. Ulomci brončanih predmeta nađeni u sloju oko urne.

Fig. 7. Fragments of bronze objects found in the stratum around the urn.

Urna nije, kako je već rečeno, bila položena na dno jame za stup, već nekako po njezinoj sredini. Tako je otklonjena mogućnost da je ona na to mjesto došla pri podizanju crkve prije usađivanja drvenog stupa. Gareži i pepela te spaljenih životinjskih kostiju bilo je svuda oko jame za stup. Vrlo su vjerojatno već pri podizanju drvena crkve, koja datira na sam početak 9. stoljeća, oštetili paljevinski grob i urnu na način da su usadili stup baš pokraj njega. U vrijeme kad je drvena crkva rušena i kad su vađeni drveni stupovi, urna je upala u praznu jamu. Drvena crkva nije srušena odmah nakon podizanja trobrodne bazilike, već su trobrodna bazilika i drvena crkva zasigurno sve do sredine 10. stoljeća stajale jedna kraj druge. Dva srebrna denara ugarskoga kralja Stjepana I., nađena u šuti između grobova koji se nalaze u sloju iznad drvene crkve, možda govore o vremenu njezina rušenja. Ni jedan grob, osim ranije spomenutoga groba djevojčice u apsidi crkve, nađen u slojevima iznad drvene crkve, ne može se datirati prije 13. stoljeća. Drvenu crkvu sagradili su pokraj starokršćanske, ali i na mjestu na kojem se nalazilo pogansko groblje. Slaveni, koji su zaposjeli kasnoantičku utvrdu, svoje su groblje smjestili oko starokršćanske crkve i njezine ruševine. To je južna, osunčana, strana utvrde. Pri podizanju drvene crkve, a vjerojatno i pri gradnji trobrodne bazilike te zbog dugotrajnog pokapanja, na istome mjestu, dosad nije istražen niti jedan paljevinski grob *in situ*. Ostatci jedine dosada nađene urne, istina dislocirane, pronađeni su samo zahvaljujući tome što je upala u jamu za stup drvene crkve. To ju je sačuvalo od mogućega kasnijeg oštećenja.

Keramička posuda, koja je poslužila kao urna, izrađena je vrlo kvalitetno. Po kvalitetnoj izradi loborska posuda urna razlikuje se, recimo, od urni pronađenih u Belišću – Zagajcima ili Vinkovcima, Duga ulica 99.⁸ Tamošnje su izrađene od slabo pročišćene gline bez upotrebe kola

⁸ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2006, 141-212; K. FILIPEC, 2008a, 27-30.

ili na primitivnome lončarskom kolu, s puno primjesa kamenčića, pijeska i drugog. Gledajući oblik i profilaciju, analogije loborskoj urni mogu se pronaći na području Slovenije, Austrije i Mađarske. Najbliža analogija keramičkoj posudi iz Lobora nalazi se na Ptujskom gradu. Riječ je o posudi koja je nađena u manjoj udubini pokraj II. ognjišta.⁹ Kako se to može vidjeti prema crtežu koji je objavio Josip Korošec, posuda iz Ptuja lošije je kvalitete i loborskoj slična samo oblikom. Više slično izrađenih posuda može se naći na nalazištima Garabonc I i Garabonc II, smještenima južno od Blatnog jezera u Mađarskoj. Posudi iz Lobora osobito slične posude iz Garabonca I iz objekata 17/1 i 29/1, koje također imaju prstenasto profiliran obod posude s kratkim vratom.¹⁰ U Garaboncu I, Garaboncu II i na biritualnom groblju u Alsórajk-Határi tábla posude su najčešće položene kao prilog u kosturnim grobovima.¹¹ To je tzv. grupa s keramikom kako ju je definirala Paola Korošec i koja se obično datira u 8. i 9. stoljeće.¹² Tzv. grupa s keramikom ustanovljena je pri istraživanju ptujskog groblja. Vrlo vjerojatno (što će pokazati vrijeme) ta grupa bit će evidentirana i u Loboru. Između navedenih posuda i loborske postoje određene sličnosti, imaju sličan oblik ili slično profiliran obod ili ukras.¹³ Pojedine posude, kao npr. ona iz groba 22 iz groblja Alsórajk-Határi tábla, oblikom su posve slične.¹⁴ Ni jedna od tih posuda nije identična s posudom iz Lobora. Béla Miklós Szőke navedena groblja datira od 840. do 900. godine, ali na groblju pojedine nalaze datira od prijelaza 8. u 9. stoljeće pa sve do sredine 9. stoljeća.¹⁵ Unatoč ne tako dalekoj udaljenosti između tih dvaju mjesta, riječ je ipak o posudama koje su izradili domaći lončari i koje se ipak poprilično razlikuju. Zanimljivo da on pojavu paljevinskih groblja u blizini Blatnograda dovodi u vezi s kolonizacijom Slavena u doba kneza Pribine.¹⁶ Na to kao da upućuje groblje u Alsórajk-Határi tábla datiranom, također, između 840. god. i 880.-885., gdje je istraženo više paljevinskih grobova u jamama bez urni i kosturnih grobova. Više sličnih posuda može se naći na donjoaustrijskim nalazištima a objavio ih je Herwig Friesinger.¹⁷ Sličan oblik ili ukras imaju posude iz groba 3 u Poeschachu, posuda br. 1 iz groba XLV iz Pitten-Kreuzackergasse, posude iz grobova LV, groba LXXV te više drugih posuda iz navedenih lokaliteta.¹⁸ Herwig Friesinger keramičke posude iz groblja u Pittenu-Kreuzackergasse datira u prvu polovicu 9. stoljeća.¹⁹ Vrlo slična posuda nađena je i na donjoaustrijskom groblju u Sieghartskirchenu datiranom također u 9. stoljeće.²⁰ Određene sličnosti mogu se naći i na drugim grobljima iz gornjeg Podunavlja i zapadne Mađarske.²¹ No, na temelju crteža bez sagledavanja svih elemenata teško je samo po obliku, ukrasu ili načinu izrade ili po nekim drugim karakteristikama povući neke čvrste paralele. Jedino se može reći da se slični tipovi posuda pojavljuju na grobljima kasnoavarskog vremena s prijelaza 8. u 9. stoljeća i prve polovice 9. stoljeća. Pri arheološkim istraživanjima, osim pojedinih ulomaka keramičkih posuda, nije bilo slojeva koji bi se mogli datirati prije početka 9. stoljeća

Paljevinski grob iz Lobora također valja datirati ili u kraj 8. ili u početak 9. stoljeća. Zbog okolnosti nalaza (urna se nalazi dislocirana na prostoru drvene karolinške crkve s početka 9. stoljeća), možemo slobodno zaključiti da je vrlo vjerojatno riječ o jednom od

⁹ J. KOROŠEC, 1950, 278, Sl. 4.

¹⁰ B. M. SZŐKE, 1992b, T 40, 2, T 42, 27.

¹¹ B. M. SZŐKE, 1992a, 60-68, T 1-44; B. M. SZŐKE, 1996, 118-119, T 16-47.

¹² P. KOROŠEC, 1979.

¹³ Treba napomenuti da su naušnice iz groba 13 iz Garabonca II vrlo slične naušnicama iz groba djevojčice od 12 godina iz apside drvene crkve (grob 536). K. FILIPEC, 2009, 113.

¹⁴ B. M. SZŐKE, 1996, T 31, 3, T. 46 4.

¹⁵ B. M. SZŐKE, 1992a, 172-178; B. M. SZŐKE, 1996, 123-124.

¹⁶ B. M. SZŐKE, 1992a, 175-178.

¹⁷ H. FRIESINGER, 1975.-1977.

¹⁸ H. FRIESINGER, 1975.-1977., T. 3, T., 24, 1, T. 28, T. 35.

¹⁹ H. FRIESINGER, 1975.-1977, 104.

²⁰ E. SZAMEIT, 1992, 809, br. 40, T. 8, 4.

²¹ B. M. SZŐKE, 1992, T. 1-44.

posljednjih takvih pokopa na groblju u Loboru. Već sljedeća generacija, u izmijenjenim političkim prilikama pod utjecajem franačkih misionara, počela je s polaganjem trupla pokojnika kršćanskim načinom pokapanja. Dislocirana urna iz Lobora samo je još jedan prilog poznavanju najstarijeg običaja pokapanja Slavena u Panonskoj nizini, ali i na širem području.²² Na lokalitetu je već bio otkriven neprekinuti kontinuitet pokapanja od 9. do 19. stoljeća. Sada je očigledno da kršćanskom sloju 9. stoljeća prethodi poganski način pokapanja, i to prakticiranje spaljivanja pokojnika i polaganja njegovih ostataka u urnu.

LITERATURA

- BELOŠEVIĆ, J., 1974. - Janko Belošević, Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar, *Balkanoslavica*, 1 (1972), Beograd 1974, 73-86, T. I-VIII.
- BELOŠEVIĆ, J., 1980. - Janko Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, Zagreb.
- BELOŠEVIĆ, J., 2002. - Janko Belošević, Razvoj i osnovne značajke starohrvatskih groblja horizonta 7.-9. stoljeća na povijesnim prostorima Hrvata, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 39(26), Zadar, 71-97.
- FILIPEC, K., 2007. - Krešimir Filipec, 10 Jahre archäologischer Grabung in Lobor (1998 – 2007), *Hortus Artium Medievalium*, 13, Zagreb, 411-422.
- FILIPEC, K., 2008. - Krešimir Filipec, *Arheološko-povijesni vodič po svetištu Majke Božje Gorske u Loboru*, Zagreb.
- FILIPEC, K., 2008a. - Krešimir Filipec, Rani Slaveni u Belišću, *Zbornik* 3, Belišće, 27-30.
- FILIPEC, K., 2009. - Krešimir Filipec, Problem kronologije groblja 9. i 10. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 36, Split, 110-120.
- FRIESINGER, H. 1975-77. - Herwig Friesinger, Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II, *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften*, XVII-XVIII, Wien.
- KOROŠEC, J., 1950. - Josip Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujskom gradu*, Ljubljana.
- KOROŠEC, P., 1979. - Paola Korošec, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika Karantanskih Slovanov*, Opera SAZU. 22/1, Inštitut za arheologiju 11/1, Ljubljana.
- PETRINEC, M., 2009. - Maja Petrinc, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split.
- SEKELJ IVANČAN T., TKALČEC T., 2006. - Tajana Sekelj Ivančan, Tatjana Tkalčec, Slavensko paljevinsko groblje na položaju Duga ulica 99 u Vinkovcima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 23, Zagreb, 141-212.
- SZÖKE, B. M. 1992. - Béla Miklós Szöke, Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck), *Awarenforschungen*, 2, *Archaeologia Austriaca*, Monographien band 2 – Studien zur Archäologie der Awaren 4, Beč, 841-968.
- SZÖKE, B. M. 1992a. - Béla Miklós Szöke, Karolingerzeitliche Gräberfelder I-II von Garabonc – Ófalu, *Antaeus*, 21, Budimpešta, 41-203.
- SZÖKE, B. M. 1992b. - Béla Miklós Szöke, Siedlungsobjekte von Garabonc – Ófalu I und III, *Antaeus*, 21, Budimpešta, 263-269.

²² K. FILIPEC, 2009, 110-120.

SZŐKE, B. M. 1996. - Béla Miklós Szőke, Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla, *Antaeus*, 23, Budimpešta, 61-146.

SZAMEIT, E. 1992. - Erik Szameit, Zur chronologischen Stellung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sieghartskirchen, Niederösterreich, und die Grabfunde aus Proleb, Steiermark, *Awarenforschungen*, 2, *Archaeologia Austriaca*, Monographien band 2 – Studien zur Archäologie der Awaren 4, Beč, 803-839.

A SLAVIC CREMATION GRAVE FROM LOBOR

SUMMARY

During archaeological excavations at the site of Lobor, at the pilgrimage church of Our Lady of the Mountain (*Majka Božja Gorska*), an urn with cremated remains of a deceased individual was discovered in 2009. It was found to the south of the existing church at the place where the remains of a wooden church had been discovered, which had been excavated completely. While emptying the postholes of the wooden church, the remains were found of an upside-down pottery vessel containing ash, soot, and bones. Other than individual fragments of pottery vessels, no strata were found during the archaeological excavations that could be dated before the beginning of the 9th century. In general few fragments of medieval pottery vessels were found, and those few were fairly tiny. The established remains of an adult male in the pottery vessel confirm that it served as an urn. In addition to the human remains found in the vessel, there were also remains of cattle, sheep or goat, deer, and pig. Individual small pieces of animal bone were evidently gathered and placed together in the same vessel after the feast in honor of the deceased. The varied types of animals that were consumed at the funeral indirectly indicate the wealth of the family of the deceased. This must have been a well-to-do member of the Slavic community. This was also indicated by the very well-made vessel that served as the urn. Several fragments of tiny bronze objects were found in the layer surrounding the urn, but only theoretically could they belong to the contents of the urn. Several variously decorated bone objects were found in the layer of the ruins of the wooden church. The urn, as was already noted, was not placed at the base of the posthole, but rather somewhere in its middle. Hence it could not have arrived in this position during the erection of the church prior to the placement of the wooden beam. Soot and ash and burnt animal bones were found everywhere around the posthole. It is very probable that on the occasion of building the wooden church, dated to the very beginning of the 9th century, the cremation grave with the urn was damaged by the placement of the post just next to it. When that church was demolished and the wooden posts were removed, the urn fell into the empty hole. The church in fact was not destroyed immediately after the construction of the three-aisled basilica, rather the basilica and the wooden church almost certainly stood until the middle of the 10th century adjacent to one another. Two silver denarii of the Hungarian King Stephen I, found in the fill between the graves located in a layer above the wooden church perhaps indicate the period of its demolition. Not a single grave, other than the previously mentioned grave of a young girl in the apse of the church, found in the layers above the wooden church, can be dated prior to the 13th century. The wooden church was built next to the Early Christian one, but in a place occupied by an earlier pagan cemetery. The Slavs had placed their graves around the site of the Early Christian church and its ruins. Not a single cremation grave has been found *in situ* due to the construction of the wooden church, and probably the building of the three-aisled basilica, as well as the long burial tradition that took place at the same site. The remains of the only urn discovered so far were found thanks to the fact that it had fallen into a posthole of the wooden church. This preserved it from possible later damage. The cremation grave from Lobor should also be dated to the end of the 8th or beginning of the 9th century. The circumstances of the find allow us to conclude (the urn having been dislocated in the area of a wooden Carolingian church from the beginning of the 9th century) that this was very probably one of the last such burials at the cemetery at Lobor. In the very next generation, given the changed political conditions under the influence of the Frankish missionaries, the Christian inhumation burial ritual became predominant. The dislocated urn from Lobor is just one more contribution to knowledge about the earliest burial customs of the Slavs in the Pannonian plain, but also further. An uninterrupted continuity of burial from the 9th to the 19th centuries had already been discovered at the site. It is now evident that the Christian stratum of the 9th century was preceded by a pagan burial ritual consisting of the cremation of the deceased and the placement of his or her remains in an urn.

KEY WORDS: *early Slavs, Pannonian Slavs, cremation grave, urn, Lobor*

Prijevod / Translation: Barbara Smith-Demo

